

ZIMÁNYI ÁRPÁD

**A HELYNEVEK TOLDALÉKOLÁSÁRÓL
– EGY FELMÉRÉS TÜKRÉBEN**

A magyar településnevek toldalékolása – főként a locativusi helyhatározóragok tekintetében – igen változatos. Egyértelmű szabályok híján nagy szerepe van a nyelvszokásnak, nemegyszer a kisebb közösségek nyelvszokásának, tehát a regionalitásnak. Szembetűnő jelenség a bel- és külviszonyragok használatában megfigyelhető ingadozás, olykor bizonytalanság. A különböző nyelvváltozatokba tartozó szóbeli megnyilatkozásokban természetesnek tarthatjuk a sokszínűséget, az eltérő nyelvi formák alkalmazását. Az utóbbi időben viszont számos olyan példát gyűjtöttem a sajtóból – nevezetesen a miskolci Észak-Magyarországból és a Heves Megyei Hírlapból –, amely nem felelt meg a nyelvtanainkban közölteknek (*Arlóban, Mátraverebélyben, Sátoraljaiújhelyben, Szarvaskőben, Szendrőben, Szirmabesenyőben*). Ez ösztönzött arra, hogy részletesebben megvizsgáljam a hazai településnevek toldalékolásának egyes kérdéseit. A szakirodalom állásfoglalásának bemutatása után részletesen elemzem a témához kapcsolódó nyelvhasználati felmérés eredményét.

Mindenekelőtt tehát tekintsük át: mit tartalmaznak 1960 után megjelent főbb nyelvtanaink, illetőleg jelentősebb nyelvvelő kiadványaink a helynevek toldalékolásának egyes problémás kérdéseiről.

A mai magyar nyelv rendszere című akadémiai nyelvtan a mondattani rész helyhatározókkal foglalkozó fejezetében röviden, lényegre törően összefoglalja a településnevekhez járuló helyhatározóragok használatának szabályait, illetőleg szokásmódját. Ezek szerint: „[a helységnevek helyhatározós alakjaiban] a bel- és külviszonyragok eddig tárgyalt különbségei elmosódnak, s helyükbe egy országszerte kialakult általános szokás lép. Eszerint jobbra a helységnevek véghangjától és esetleges összetételi utótagjától függően alkalmazzuk a ragokat. A nyelvtani hagyomány és az élőnyelvi tapasztalatok szerint a következő nyelvszokás alakult ki a helyhatározó-ragos helységnevek területén:

A) *-ban ~ -ben* [...] rag járul [...] külföldi helységek nevéhez, valamint a *-j, -m, -n, -ny, -i* (gyakran az *-l, -ly, -r*) végű, továbbá a *-falu* és *-szombat* utótagú összetett magyar helységnevekhez. [...]

B) Az *-n, -on ~ -en ~ -ön; -ra, ~ -re; -ról ~ -ről* ragcsoportot használjuk a többi magán- és mássalhangzóra végződő helységnevünkön. [...] Eltérések és ingadozások persze vannak a két ragcsoport alkalmazásában. Például *Pusztaszeren, de Egerben; Hajdúszoboszlón, de Nagykállóban*” (MMNyR. II. 179).

Az akadémiai nyelvtan – viszonylag terjedelmesen, 11 sorban – foglalkozik még a *-t, -tt* helyhatározórag használatával (uo.). A mai magyar nyelv című egyetemi nyelvtan lényegében megismétli az iméntieket, s nem tartalmaz másféle útmutatást, szabályszerűséget (MMNy. 296).

A Nyelvvelő kézikönyv I. kötete – földrajzi nevek helyhatározói ragjai címszó alatt – részletesebben, több példát felsorakoztatva és egyéb eseteket is megvizsgálva tájékoztat a kérdésköréről. Külön szól arról, hogy a *-halom*,

-hegy, -hely, -patak, -sziget, -vár, -várad utótagú, illetőleg a legtöbb magánhangzóra végződő településnév jobbára külviszonyragot kap: *Hegyeshalomra, Csillaghegyről, Sátoraljaújhelyen, Sárospatakon, Újszigeten, Székesfehérvárra, Pécsváradra; Makón, Gyuláról, Cecére, Albertfalván, Nyíregyházán*. A szócikk szerzője, Tompa József kitér arra is, hogy a -ny, -r, -j, -ly végű nevek egy része belviszonyragot, más része külviszonyragot vesz magára: *Tihanyból, Egerben, Tokajból, Neszmélyből – Csányon, Móron, Monorról, Gelejre*. A MMNyR. megállapításával ellentétben egyformán elfogadja a *Nagykállón* és a *Nagykállóban* változatot. Az -i végűekkel kapcsolatban úgy fogalmaz, hogy azokat ajánlatosabb belviszonyraggal ellátni: *Szabadiban*, nem pedig *Szabadin*. A szócikk foglalkozik a locativusi -t, -tt használatával is (NyKk. I. 675–7).

A Nyelvművelő kézisztárból hiányzik a részletesebb útmutatás ebben a kérdésben: az érdeklődőt a NyKk. előbb idézett címszavához irányítja (NyKsz. 202).

A Gálffy Mózes szerkesztette A mai magyar nyelv kézikönyve – a korábbiaktól eltérően – a -t végű helyneveket is azok közé sorolja, amelyek általában belviszonyragot kapnak: *Panitba [Mezőpanit, Szilágypanit]*, de *Barótra*. A -t, -tt helyviszonyragokat „némiképpen megőrzött régiség”-nek tartja (MMNyKk. 256–7).

Egyáltalán nem foglalkozik a településnevekhez kapcsolódó határozóragok használatával A magyar nyelv könyve, valamint Kovalovszky Miklós Nyelvfejlődés – nyelvhelyesség című munkája. A Mai magyar nyelvünk csak megemlíti, hogy „A földrajzi nevek többeli viselkedése kevésbé tér el a köznevekéétől; pl. *Hegyeshalmon* (nem: *Hegyeshalomon*); vö. mégis *Dobogókőn* (nem *Dobogókövön*).” A könyv a továbbiakban hat sort szentel az -i képzős származékoknak: *hegyeshalmi – hegyeshalomi, nyíregyházi – nyíregyházai* (Grétsy 1976: 48).

A nyelvművelő kötetek közül részletesen foglalkozik a földrajzi nevek toldalékolásával Ferenczy Géza Nyelvművelő levelek, illetőleg Magyarán című munkája, valamint a Hivatalos nyelvünk kézikönyve. Bennük a szerzők nagyobb példaanyagot mutatnak be, s az eddigiekhez képest új, hogy megemlítik a *-fa*, *-puszta*, *-háza* utótagú összetett helyneveket (Ferenczy 1964: 217–9; uő 1980: 140–1). Hivatalos nyelvünk kézikönyve a közigazgatásban működők számára is érthetően és hasznosan kategorizálja a tulajdonnevek, ezen belül a földrajzi nevek toldalékolásának szabályait. Rögzíti, hogy a mai közszóval azonos helységneveket a legtöbb esetben változatlan tőalakban hagyjuk: *Bátor – Bátort*, *Bokor – Bokort*, *Torony – Toronyt*. Ugyanígy érintetlenül marad a tőalak a *-fő*, *-fű*, *-kő*, *-tő*, *-tó*, továbbá a *-berek*, *-telek*, *-szél*, *-víz* utótagú helynevekben: *Fűzfőt*, *Gyűrűfűt*, *Vésztőt*; *Aggteleket*, *Szászbereket*, *Hévízt*, *Drágszélt*. A *-halom* és a *-kút* utótagú helyneveket kivételnek tartja a kézikönyv, és mindkettőt a közszói tőhangváltozás szerint ragozzuk: *Hegyes-halmot*, *Hidegkutat* (vö. Grétsy 1976: 48 – az előző bekezdés végén lévő hivatkozás). Bár az iménti példák a tárgyragos alakot mutatják be, a kézikönyv megfogalmazása itt mégis általános jellegű, ezek szerint a szabály a helyhatározóragokra, illetőleg a melléknévképzőre is alkalmazható: *Aggteleken*, *Szászbereken* stb. (Grétsy 1978: 308–11).

A helynevek toldalékolásának másik sokat vitatott pontja az *-i* melléknévképző kapcsolódása, illetőleg az így létrejövő töváltozatok kérdése. A témában a legteljesebb összefoglalást Deme László adta. Megállapítása szerint fő elvnek kell tartanunk az alapforma sérthetetlenségét, azaz a változatlan alapforma + formáns szerkezetet. Csak így lehet kiküszöbölni az esetleges félreértéseket és félreértelmezéseket például a *-falva*, *-földe*, *-háza*, *-telke* stb. utótagú településnevek toldalékolásakor. A *jánostelki*, *gyulatelki*, *kistelki*, *jásztelki* – látszólag azonos tövű – származékokból nem állítható vissza

egyértelműen az alapforma csak akkor, ha már ismerjük: *Jánostelke, Gyulatelke; de Kistelek, Jásztelek*. Hasonlóan: *gutorföldi, pálföldi, szárföldi, salföldi – Gutorfölde, Pálfölde; Szárföld, Salföld*. Az alapforma megőrzésével létrehozott származékok a következők: *jánostelki, gyulatelki, kisteleki, jászteleki*, illetőleg *gutorföldei, pálföldei, szárföldi, salföldi*. Deme szerint ebben a kérdésben „éppen a helyi nyelvhasználat lehet a legkevésbé döntő. Mert a helyi használat csonkult alakja a helynév ismeretére épül, s ez a környékbeliektől meg is kívánható” (Deme 1958: 134).

Az AkH. 1954. még tartalmazta a következő szabályt: „A *-falva, -földe, -háza, -telke* utótagú helységnevek *-i* képzős, kis kezdőbetűs származékában elhagyjuk a szóvégi *a, e*-t: *pálfalvi, gutorföldi, nyíregyházi, jánostelki* stb.” Az AkH. 1984.-be azonban már nem került bele ez az egyébként sem ki-mondottan helyesírásinak nevezhető tanács.

A rövid szakirodalmi összefoglalás után következze a nyelvhasználati felmérés részletes ismertetése.

A felmérés helye: Eszterházy Károly Tanárképző Főiskola,

ideje: 1997. szeptember.

A felmérésben résztvevők:

I. évfolyam magyar szakos – 98 fő,

I. évfolyam kommunikáció (és szakpárként nem magyar) szakos – 64 fő,

II. évfolyam magyar szakos – 28 fő;

tehát összesen 190 főiskolai hallgató a nappali tagozaton.

A felmérés lefolyása: 18 településnevet diktáltam. A feladat az volt, hogy gondolkodási idő nélkül írják le az elhangzott tulajdonnév „hol ?” kérdésre, illetőleg „milyen, hová való?” kérdésre válaszoló alakját. A felmérés név nélkül történt, a beadott papíron föl kellett tüntetniük annak a helységnek a

nevét, ahol életükben a leghosszabb ideig laktak (ez tehát nem feltétlenül azonos sem szülőhelyükkel, sem pedig legutóbbi lakhelyükkel). A felmérésben részt vevő főiskolai hallgatók területi megoszlását az 1. számú melléklet tartalmazza.

A felmérésben szereplő településnevek az elhangzás sorrendjében:

Szirmabesenyő	Nyíregyháza	Lakitelek
Muhi	Szarvaskő	Pécs
Sírok	Arló	Mátraverebély
Szendrő	Vác	Szatmárcseke
Sátoraljaújhely	Leányfalu	Erdőtelek
Besenyőtelek	Zugló	Pálfalva

A továbbiakban nem ezt a sorrendet követjük: a tőtípusnak, illetőleg a levonandó következtetéseknek megfelelő csoportosításban folytatjuk a részletes elemzést. Nem foglalkozunk viszont azokkal az *-i* képzős származékokkal, amelyek teljesen egyértelműek (*siroki, szendrői, sátoraljaújhelyi, arlói, váci, zuglói, pécsi, mátraverebélyi*). A vizsgálati eredmények összesítő táblázatát a 2. számú melléklet tartalmazza.

A vizsgálati eredmények részletes bemutatása

<i>Szirmabesenyő:</i>	<i>Szirmabesenyőn</i>	76%
	<i>Szirmabesenyőben</i>	24%

Nyelvtanaink a magánhangzóra végződő magyar településnevekhez (az *-i* végűek kivételével) külviszonyragot fűznek, a nyelvhasználatban a vizsgálat szerint ez érvényesül is. Feltűnően nagy különbség adódott a 98 I. évfolyam magyar szakos (43% *Szirmabesenyőben*), illetve a 92 I. évfolyam kommunikáció és II. évfolyam magyar szakos hallgató (csak 3% *Szirmabesenyőben*!) eredménye között. A 40%-os eltérés oka nem világos.

A ritkábbnak vagy regionálisnak tekinthető *Szirmabesenyőben* alakot választotta az egyetlen szirmabesenyői hallgató, valamint a 10 miskolci közül 4. A 15 budapesti közül azonban csak 1 használt belviszonyragot. A *-ben* variánst használó további 39 hallgató hovatarozása igen változatos, további összefüggések nem mutathatók ki (pl. Abony, Gyöngyöstarján, Hódmezővásárhely, Jászberény, Mezőtúr, Paks, Szentes, Tápióbicske, Újszász stb.).

<i>szirmabesenyői</i>	94%
<i>szirmabesenyei</i>	6%

A hangváltó tövet választotta az éppen e községbe való hallgató, s rajta kívül még 11-en, zömmel északkelet-magyarországi illetőségűek (Füzesabony, Szihalom, Heves, Sátoraljaúj hely, Maklár, Eger (2), Székesfehérvár, Budapest, Ózd, Bánhorváti).

<i>Muhi</i>	<i>Muhiban</i>	41%
	<i>Muhin</i>	59%

Nyelvtanaink az *-i* végű magyar településnevekhez belviszonyragot fűznek (*Orosziban*, *Tamásiban*). A vizsgálat eredménye ennek ellentmond: többen választották a külviszonyragot, mint a belviszonyragot. Miskolcon – ahol 35 évig laktam – magam is csak a *Muhin*, *Muhira*, *Muhiról* formákat hallottam, amikor a városhoz közeli településről esett szó. Talán az is hozzájárulhat a külviszonyragos alakok használatához, hogy ezt a helységnevet jobbra a *muhi* (*mohi*) csatáról ismerik, amelynek pedig a színhelye a *muhi* mező, illetve a *muhi* síkság. Röviden: a csata nem *Muhiban* volt, tehát nem a településen, hanem *Muhin*. A *Muhiban* formát a 10 miskolci közül csak 2 választotta.

<i>muhi</i>	82,5%
<i>muhii/muhi-i</i>	16%
<i>muhiból való</i>	0,5%
<i>Muhi-féle</i>	0,5%
<i>muhisi</i>	0,5%

A *Muhi* tulajdonnévből képzett melléknév elsősorban ugyan helyesírási kérdés (vö. AkH. 1984. 174., 175. b és 215. pontja), ám Deme László ezen túlmenően fölveti az alaktani problémát is, mivel ez a töcsonkítás ellentmond a változatlan alapformát megőrző, egyre általánosabb törekvéseknek (Deme 1958: 127–8). A hallgatók döntő többsége jól írta le a melléknevet, de született két körülírásos forma (*Muhiból való, Muhi-féle*) és egy sajátos analóg származék, a *muhisi*, melynek létrejöttét talán a *falusi, tanyasi* indukálhatta (egy sárbogárdi hallgatótól származik).

<i>Sirok</i>	<i>Sirokon</i>	72%
	<i>Sirokban</i>	28%

Nyelvtanaink a *-k* végű helynevek toldalékolását külön nem említik meg. Nem sorolják a belviszonyragot kapó néhány „kivétel” közé, így a mássalhangzóra végződő településnevek külviszonyragos szabálya vonatkozhat rájuk általánosságban (*Monokon, Szolnokon, Szalókon*). Ennek ellenére a válaszadók közel harmada a *Sirokban* alakot írta le, s ezt gyakran hallani Egerben, Heves megyében, s ezt használják általában maguk a sirokiak is.

A 18 egri közül 11 választotta a *Sirokban* formát, és az ugyanezt leíró 42 hallgató döntő többsége szintén északkelet-magyarországi, ezen belül jó részük Heves megyei: Domoszló, Istenmezeje, Salgótarján, Füzesabony, Sajószentpéter, Girincs, Parád, Abádszalók, Nádudvar, Karácsond, Gyöngyöstarján, Jászapáti, Kazincbarcika, Mezőtúr, Adács, Szirmabesenyő, Kistarcsa, Felsőkelecsény, Újszász, Biatorbágy, Tápióbicske, Balaton (Heves), Székesfehérvár, Feldebrő, Sátoraljaújhely, Miskolc, Kisigmánd, Gyula, Kalocsa, Dorog, Kislána, Mátraderecske, Körösújfalu, Szihalom, Maklár, Nyíregyháza, Tapolca (Veszprém), Boldog, Balassagyarmat, Mátramindszent, Salgótarján, Visznek. A *Sirokban* formát nem írta egyetlen budapesti sem.

<i>Szendrő</i>	<i>Szendrőn</i>	89%
	<i>Szendrőben</i>	11%

A belviszonyragot feltűnően sok északkelet-magyarországi választotta, nevezetesen a következő településekről: Mátramindszent, Salgótarján, Füzesabony, Jászapáti, Dévaványa, Adács, Szirmabesenyő, Eger (2), Bánhorváti, Miskolc, Felsőkelecsény, Székesfehérvár, Dorog, Sátoraljaújhely, Tiszafüred, Gyula, Kisigmánd, Istenmezeje, Taktaszada. Nincs közöttük budapesti.

<i>Sátoraljaújhely</i>	<i>Sátoraljaújhelyen</i>	93%
	<i>Sátoraljaújhelyben</i>	7%

Nyelvtanaink a *-hely* végű településnevekhez külviszonyragot fűznek. Hivatalos nyelvünk kézikönyve azonban megjegyzi: „Több vidéken a köznyelvitől eltérő módon ragozzák a településneveket, a hivatalos nyelvben azonban nem ajánlatos ezeknek a helyi névformáknak a használata. Pl. az *Újhelyben* forma csak szűk körben, elsősorban a beszélt nyelvben jó, a hivatalos nyelvbe az általánosan elterjedt, teljes *Sátoraljaújhelyen* alak illik” (Grétsy 1978: 310). A Miskolcon megjelenő Észak-Magyarország című megyei napilapban rendszeresen találkoztam a *Sátoraljaújhelyben* formával. Megfigyelésem szerint a borsodiak beszélt nyelvében az *Újhelyben* alak gyakoribb, mint a *Sátoraljaújhelyben*, az utóbbi inkább külviszonyraggal használatos.

A *Sátoraljaújhelyben* formát választotta az egyik sátoraljaújhelyi hallgató, s rajta kívül még 13-an, a következő területi megoszlásban: Mátramindszent, Salgótarján, Balaton, Füzesabony, Szomolya, Jászapáti, Ózd, Szirmabesenyő, Miskolc, Újszász, Vaszar, Tiszafüred, Gyula. Újszász, Vaszar és Gyula kivételével mindegyik település Észak-, illetőleg Északkelet-Magyarországon található. Egy hallgató (Heves városából) *sátoraljaújhelyei* formában írta le a képzett melléknevet.

<i>Szarvaskő</i>	<i>Szarvaskőn</i>	94,5%
	<i>Szarvaskőben</i>	5%
	<i>Szarvaskövön</i>	0,5%

A *-kő* utótagú helyneveket a Hivatalos nyelvünk kézikönyve említi meg külön, a változatlan tőalakúak közé sorolva (Grétsy 1978: 308). A Mai magyar nyelvünk című könyv pedig hangsúlyozza, hogy a helyes forma *Dobogókőn*, nem pedig *Dobogókövön* (Grétsy 1976: 48). Mindössze egy hallgató írta a *Szarvaskövön* formát, ő váci illetőségű. Egerben többször hallottam a falu nevét belviszonyraggal, a felmérésben 9-en választották ezt az alakot, nevezetesen két egri, valamint egy-egy mátramindszenti, mátraderecskei, egercsehi, salgótarjáni, füzesabonyi, balatoni és balassagyarmati hallgató, kivétel nélkül észak-magyarországiak. A jelek szerint tehát regionalitásnak tekinthető a *Szarvaskőben* alak.

<i>szarvaskői</i>	94,5%
<i>szarvaskövi</i>	5%
<i>szarvaskőbeli</i>	0,5%

Mindössze 10-en írták a *szarvaskövi* változatot, és figyelemre méltó, hogy közülük 3 budapesti, a többi: székesfehérvári, szolnoki, tápióbicskei, vecsési, jászágói, egri és miskolci, tehát több mint a fele nagyvárosi. A *szarvaskőbeli* származékot egy törökszentmiklósi hallgató alkotta.

<i>Mátraverebély</i>	<i>Mátraverebélyen</i>	92%
	<i>Mátraverebélyben</i>	7%
	<i>Mátraverebélyett</i>	1%

Nyelvtanaink szerint a *-j*, *-ly* végű helynevek egy része külviszonyragot, más része belviszonyragot vesz magára. E kettősség ellenére meglehetősen egységes kép alakult ki a *Mátraverebély* locativusi toldalékolásakor. A Heves megyei napilapokban elvétve találkoztam a *Mátraverebélyben* alakkal, a felmérésen részt vevők közül 14-en választották a belviszonyragot, területi megoszlásuk: Mátramindszent, Salgótarján (2), Rimóc (Nógrád), Jászberény,

Jászapáti, Abony, Abádszalók, Balaton, Szentés, Tiszafüred, Mosonmagyaróvár, Gyöngyös, Szolnok. Többségük észak-magyarországi, illetőleg Mátra környéki és jászági. Budapesti nincs közöttük.

Valószínűleg téves analógia vagy hiperkorrekció miatt ketten írták – egyébként egymástól függetlenül, külön csoportban – a *Mátraverebélyett* alakot.

<i>Szatmárcseke</i>	<i>Szatmárcsekén</i>	98,5%
	<i>Szatmárcsekében</i>	1,5%

Szintén napilapban olvastam a *Szatmárcsekében* formát. Ezen kívül a település szülötte, Vásárhelyi László, a neves koreográfus, a róla készült egyórás portréműsorban kizárólag a belviszonyragos alakokat használta, tehát regionalitásról beszélhetünk (MTV1 1998. jan. 2.). A vizsgálat eredménye azonban egybevág a nyelvtanainkban közöltekkel. Mindössze egy-egy salgótarjáni, gyöngyösi és gyulai hallgató írta a *Szatmárcsekében* változatot.

<i>szatmárcsekei</i>	92,5%
<i>szatmárcseki</i>	7,5%

Deme László szerint „egyes vidékek nyelvhasználatában van törekvés arra, hogy a helységnevek -i képzős származékában elízió következze be, azaz a névnek tövégi *a*, *e* hangja elessék a melléknévképző *i*-je előtt.” Példának a *bányi*, *nagybányi* (*Nagybánya*), *derecki* (*Derecske*), *kassi* (*Kassa*), *kisvárdi* (*Kisvárda*), *ricsi* (*Ricse*), *szeli* (*Tápiószele*) formákat hozza. A jelenséget a nyelvterület észak-északkeleti részére helyezi, és hangsúlyozza, hogy köznyelvünk ezt nem fogadja el az alapforma rekonstruálhatatlansága miatt (Deme 1958: 127).

Érdekes jelenség, hogy 15-en az -i képzőt a hangzóhiányos töváltozathoz illesztették, többségükben vidéki vagy kisvárosi illetőségűek, a következő területi megoszlásban: Jászeberény, Jászapáti (2), Sajószentpéter, Kazinc-

barcika, Jászkarajenő, Mezőtúr, Felsőkelecsény, Biatorbágy, Dorog, Hódmezővásárhely, Szeged, Bánhorváti, Hatvan, Nyíregyháza. Észak-magyarországi és jászsági hallgatókon kívül tehát vannak köztük dél-magyarországiak és dunántúliak is.

Arló	<i>Arlón</i>	86%
	<i>Arlóban</i>	14%

Az Ózd melletti települést többször láttam belviszonyragos formában az Észak-Magyarország című borsodi lapban, s az ózdi, illetőleg arlói főiskolai hallgatók szóbeli közlése szerint is feléjük az *Arlóban* használatos. A felmérés résztvevőinek többsége a nyelvtanainkban preferált külviszonyragos alak mellett foglalt állást. Az *Arlóban* formát 27-en írták, így például mindhárom ózdi hallgató. A többi 24 területi megoszlása vegyes: nagyobb részük ugyan észak-magyarországi, de vannak köztük dunántúliak és dél-magyarországiak is. A 15 budapesti közül egyik sem választotta a belviszonyragot.

Leányfalu	<i>Leányfaluban</i>	10%
	<i>Leányfalun</i>	89%
	<i>Leányfalván</i>	1%

Nyelvtanaink a *-falu* utótagú helyneveinkhez belviszonyragot fűznek, a felmérés viszont egészen más eredményt hozott. A 190 hallgató közül mindössze 20-an írták a normatív formát. Megfigyelésem szerint a tömegtájékoztató eszközök nyelvhasználatában is általános a *Leányfalun* külviszonyragos alak.

A *Leányfaluban* formát írták az alábbi településekről érkezők: Eger (3), Mátraderecske, Salgótarján, Balaton, Füzesabony, Ózd, Szomolya, Adács, Gödöllő, Tiszaföldvár, Szentés, Gyula, Tab (Somogy), Nyíregyháza (2), Debrecen (2), Abony. A 15 budapesti közül egy sem használt belviszonyragot.

A *Leányfalun* formát 168-an írták.

Az újszászi és az egyik egri hallgató a *Leányfalván* alakot választotta.

<i>leányfalui</i>	78,5%
<i>leányfalvi</i>	12%
<i>leányfalvai</i>	1,5%
<i>leányfalusi</i>	8%

Érdekes változatosság tapasztalható a *Leányfalu* helynév -i képzős származékaiban. A hallgatók nagy többsége a normatívnak tekintett változatot írta le, de rajta kívül még három változat született, jelentős területi szórásban (Dunántúltól Kelet-Magyarországig). A *leányfalusi* alakot – többek között – két budapesti és egy esztergomi hallgató is választotta.

<i>Zugló</i>	<i>Zuglóban</i>	51%
	<i>Zuglón</i>	49%

A budapesti kerületnév toldalékolásában kettősség figyelhető meg: a hallgatók nagyjából fele-fele arányban választották a bel-, illetőleg a külviszonyragot. Jobbára a kis településekről érkezők írták a *Zuglón* alakot (Abádszalók, Apostag, Domsztló, Girincs, Nádudvar, Szamosbecs, Vecsés, Visznek stb.), míg a nagyvárosiak többsége a *Zuglóban* forma mellett döntött. Így tett a 15 budapesti közül 12, a 10 miskolci közül 7, valamint a 18 egriből 11.

<i>Besenyőtelek</i>	<i>Erdőtelek</i>	<i>Lakitelek</i>	
<i>Besenyőteleken</i>	28%	<i>Erdőteleken</i>	22%
<i>Besenyőtelken</i>	72%	<i>Lakiteleken</i>	19%
<i>besenyőteleki</i>	26%	<i>Erdőtelken</i>	78%
<i>besenyőtelki</i>	74%	<i>lakiteleki</i>	19%
		<i>erdőtelki</i>	72%
		<i>lakitelki</i>	81%

Az eddigi tárgyalásmódtól eltérően célszerű együtt elemezni a három azonos utótagú tulajdonnevet. Mindenekelőtt tisztázzuk: miért került a felmérésbe három megegyező tőtípusú helynév. Egyrészt azt kívántam megvizsgálni, van-e különbség az országosan ismert (*Lakitelek*) és a kevésbé ismert (*Besenyőtelek*, *Erdőtelek*) -telek utótagú tulajdonnevek toldalékolása

106

között. Másrészt pedig azt kívántam fölmérni, hogy a két Heves megyei település toldalékolása hogyan alakul. A Besenyőtelekről és Erdőtelekről származó hallgatók ugyanis arról tájékoztattak, hogy községükben a hangzóhiányos *Besenyőtelken*, *Erdőtelken*, *besenyőtelki*, *erdőtelki* formák a megszokottak. A helyszínen járva magam is ezt tapasztaltam (*erdőtelki* arborétum, *besenyőtelki* iskola). Ezzel szemben a nyelvtanok és a nyelvművelő irodalom a változatlan tövű alakok használatát tartja követendőnek. Itt is megmutatkozik a nyelvszokás hatalma, valamint az, hogy a nyelvhasználat nem követi a szabályokat. Az országosan megszokott és rögzült *Aggteleken*, *aggteleki*, *Aggteleki-cseppkőbarlang* változatlan tövű formák ellenére a beszélők tudatában ez nem érlelődik szabállyá, és nem alkalmazzák automatikusan a többi *-telek* utótagú tulajdonnévre.

A felmérésben részt vevők nagy többsége a hangzóhiányos köznévi tövekkel azonos módon toldalékolta mindhárom helynevet. A három azonos tőtípusú tulajdonnév szerepeltetése a felmérésben helyesnek bizonyult azért is, mert láthatóan igen nagy a szóródás egy-egy válaszoló adataiban is. Azaz: ha valaki például a *Besenyőteleken* változatlan tövű alakot írta, lehet, hogy a hangzóhiányos *besenyőtelki* származékot választotta melléje. Ugyanígy: ha valaki *besenyőtelki*-t írt, lehet, hogy a felmérés további részében az *erdőteleki* alak mellett döntött. Tehát egy-egy személynél sem érvényesült mindig az analógia, a logika.

Úgy tűnik, elsősorban a kis településekről érkezettek írták a változatlan tövű formákat. Ennek bizonyítására álljon itt két toldalékos alak annak feltüntetésével, hogy kik választották őket:

Besenyőteleken: Boldog, Girincs, Püspökladány, Gyöngyöstarján, Gyula (3), Salgótarján, Szomolya, Sárbogárd, Hódmezővásárhely, Nádudvar (2), Bánhorváti, Parád, Tök, Szentés, Tiszaföldvár, Békéscsaba, Apostag, Székes-

fehérvár (2), Visznek, Rimóc, Kisigmánd, Mosonmagyaróvár, Sátoraljaúj-
hely, Nagykáta, Hajdúböszörmény, Tatabánya, Miskolc (2), Nyíregyháza,
Karcag, Körösújfalu, Rózsaszentmárton, Dombóvár, Galgahévíz, Tiszavasvári,
Szarvas, Szikszó, Kaposvár, Budapest (2), Romhány, Tiszanána, Abony,
Zagyvarékas, Kisújszállás, Taktaszada, Felsőkelecsény, Szamosbecs, Sajókaza.

A 15 budapesti közül mindössze 2, a 10 miskolci közül ugyancsak 2 hall-
gató írta a jelzett formát, de a 18 egri közül egy sem.

Lakiteleki: Boldog, Gyula, Gyöngyöstarján, Budapest (3), Dabas, Nádud-
var (2), Szentes, Adács, Jászapáti, Vácszentlászló, Szomolya, Bánhorváti,
Sárbogárd, Apostag, Székesfehérvár (2), Karcag, Körösújfalu, Szikszó, Ka-
posvár, Dombóvár, Hatvan, Hajdúböszörmény, Szolnok, Várpalota, Miskolc
(3), Abony, Dunavarsány, Balassagyarmat, Eger, Tatabánya.

A 15 budapesti közül 3 írta a jelzett formát (ez éppen arányos a 19%-hoz
képest), a 10 miskolci közül 3 (ez pedig az átlagnál több), de a 18 egri közül
mindössze 1.

A szóban forgó három tulajdonnév toldalékos alakjainak százalékos
megoszlása között nincs jelentős eltérés. Az elmondottak fényében akár
véletlenszerűnek is tarthatjuk a jelzett adatokat. Megkockáztatom azonban
azt a következtetést, hogy talán nem véletlen a *Lakiteleken*, *lakiteleki* válto-
zatlan tövű alakjainak a másik kettőhöz képest láthatóan alacsonyabb száza-
lékos eredménye. A korábbi nevezetes találkozási pontokról és az évek óta működő
népfőiskolájáról országosan ismert Lakitelek a tömegtájékoztató eszközök-
ben sokszor hangzóhiányos változatban hallható (*Lakitelken*, *lakitelki*), így
ez is okozhatta, hogy a másik két *-telek* utótagú helynévhez képest többen
írták a hangzóhiányos formákat.

<i>Pécs</i>	<i>Pécsen</i>	41%	<i>Pécsett</i>	59%
<i>Vác</i>	<i>Vácon</i>	49%	<i>Vácott</i>	51%

Bár a szakirodalom a locativusi *-t/-tt* használatát régiesnek tartja, a vizsgálatban részt vevő főiskolások többsége mégis ezt a formát választotta. Egy korábbi, más jellegű nyelvhasználati felmérésben „*A forduló legizgalmasabb mérkőzését Vácott rendezték meg*” mondat helyhatározóját a magyar szakosok 85%-a, a nem magyar szakosoknak pedig 81%-a helyesnek tartotta; 15, illetőleg 19%-uk viszont hibásnak vélte, és átjavította a *Vácon* alakra (MNYTK. 207. sz. 325). Ezek szerint a vizsgált réteg nyelvhasználatában, nyelvi tudatában továbbra is létezik a ritkább és választékosabb forma.

<i>Nyíregyháza</i>	<i>nyíregyházi</i>	88%	<i>nyíregyházai</i>	12%
<i>Pálfalva</i>	<i>pálfalvi</i>	72%	<i>pálfalvai</i>	28%

A válaszok döntő többségében a csonkult alakot tüntették föl a hallgatók, érdekes azonban, hogy eltérnek egymástól a két település adatai. Az országosan ismert Nyíregyháza esetében csak kevesen tartották fontosnak az alapforma megőrzését (12%), az alig ismert vagy talán ismeretlen *Pálfalva* esetében már többen (28%). Az utóbbi példában tehát sokan önkéntelenül is megérezték annak a jelentőségét, hogy a *-falva*, *(-földe, -háza, -telke)* utótagú településnevek toldalékolásakor célszerű az eredeti forma visszaállíthatóságára is gondolni, főleg a nem túl ismert nevekben.

Összegezőképpen megállapíthatjuk, hogy még a főiskolai hallgatók között is eltérően alakul a településnevek toldalékolása. A normatívnak tartott változatok – néhány kivételtől eltekintve – többségében érvényesülnek, de ezzel együtt megfigyelhető számos regionalitás, s a kisebb közösségek nyelvhasználata, nyelvszokása olykor meghatározó tényező marad. A kevésbé ismert vagy a ritkábban használt tulajdonnevek toldalékolásakor sajátos, egyedi változatok is születnek. A vizsgálatot érdemes lenne kiszélesíteni, és másféle keretekben tovább folytatni.

M e l l é k l e t e k

I. A felmérésben résztvevők területi megoszlása *

Abádszalók, Abasár, Abony (2), Adács, Alberttelep, Apostag, Balassagyarmat (2), Balaton, Bánhorváti (2), Békéscsaba (2), Biatorbágy, Boldog, Budapest (15), Dabas, Debrecen (2), Dévaványa, Dombóvár, Domoszló, Dorog, Dunavarsány, Eger (18), Egercsehi, Esztergom (2), Feldebrő (2), Felsőkelecsény, Füzesabony (2), Galgahévíz, Girincs, Gödöllő (2), Gyöngyös (3), Gyöngyöspata, Gyöngyöstarján, Gyula (3), Hajdúböszörmény, Hajdúdorog, Hatvan, Heves, Hódmezővásárhely (3), Jászágó, Jászapáti (5), Jászberény (2), Jászkarajenő, Kalocsa, Kaposvár, Karácsond, Karcag, Kazincbarcika, Kisigmánd, Kistarcsa, Kisújszállás, Körösújfalu, Maklár (2), Martonvásár, Mátraderecske, Mátramindszent, Mezőkövesd (2), Mezőtúr, Miskolc (10), Mór, Mosonmagyaróvár, Nádudvar (2), Nagykáta, Nyíregyháza (3), Oroszlány (2), Ózd (3), Paks, Parádfürdő, Püspökladány, Rimóc (2), Romhány, Rózsaszentmárton (2), Sajókaza, Sajószentpéter, Salgótarján (4), Sárbogárd, Sátoraljaújhely (2), Szabadszállás, Szamosbecs, Szarvas, Szeged, Székesfehérvár (4), Szentés (2), Szihalom, Szikszó, Szirmabesenyő, Szolnok (2), Szomolya, Tab, Taktaszada, Tápióbicske, Tapolca, Tatabánya, Tetétlen, Tiszaföldvár, Tiszafüred, Tiszakanyár, Tiszanána, Tiszavasvári, Tök, Török-szentmiklós, Újszász, Vác, Vácszentlászló, Várpalota, Vásárosnamény, Vaszar, Vecsés, Visznek, Zagyvarékas, Zagyvaszántó.

* Azt a települést kellett megnevezniük, ahol életükben a leghosszabb ideig laktak, így az nyelviileg is meghatározó volt. (A megadott település nem föltétlenül azonos sem szülőhelyükkel, sem pedig legutóbbi lakhelyükkel.)

II. Összesítő táblázat

	I. évf. magyar		I. évf. kommunik.		II. évf. magyar		Összesen	
	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%
Szirmabesenyőn	56	57	63	98,5	16	93	145	76
Szirmabesenyőben	42	43	1	1,5	2	7	45	24
szirmabesenyői	94	96	57	89	27	86,5	178	94
szirmabesenyői	4	4	7	11	1	3,5	12	6
Muhiban	58	59	14	22	6	21	78	41
Muhin	40	41	50	78	22	79	112	59
muhii (muhi-i)	10	10	18	28	3	11	31	16
Sirokon	62	63	52	81	23	82	137	72
Sirokban	36	37	12	19	5	18	53	28
Szendrőn	79	81	63	98,5	27	96,5	169	89
Szendrőben	19	19	1	1,5	1	3,5	21	11
Sátoraljaújhelyen	85	87	63	98,5	28	100	176	93
Sátoraljaújhelyben	13	13	1	1,5	0	0	14	7
Szarvaskőn	90	92	63	98,5	27	96,5	181	94,5
Szarvaskőben	7	7	1	1,5	1	3,5	9	5
Szarvaskővön	1	1	0	0	0	0	1	0,5
szarvaskői	91	93	61	95	27	96,5	179	94,5
szarvaskői	6	6	3	5	1	3,5	10	5
szarvaskőbeli	1	1	0	0	0	0	1	0,5
Mátraverebélyen	85	87	63	98,5	26	93	174	92
Mátraverebélyben	12	12	1	1,5	1	3,5	14	7
Mátraverebélyett	1	1	0	0	1	3,5	2	1
Szatmárcsekén	96	98	64	100	27	96,5	187	98,5
Szatmárcsekében	2	2	0	0	1	3,5	3	1,5
Arlón	82	84	57	89	24	86	163	86
Arlóban	16	16	7	11	4	14	27	14
Leányfaluban	12	12	6	9	2	7	20	10
Leányfalun	85	87	57	89,5	26	93	168	89
Leányfalván	1	1	1	1,5	0	0	2	1
leányfalui	86	86	43	66,5	21	75	58	78,5
leányfalvi	8	8	10	16	5	18	23	12
leányfalvai	1	1	1	1,5	1	3,5	3	1,5
leányfalusi	5	5	10	16	1	3,5	16	8
Zuglóban	60	61	28	44	9	32	97	51
Zuglón	38	39	36	56	19	68	93	49

Besenyőteleken	27	27	19	30	8	28	54	28
Besenyőtelken	71	73	45	70	20	72	136	72
besenyőteleki	25	25	16	24	9	32	50	26
besenyőtelki	73	75	48	76	19	68	140	74
Erdőteleken	23	23	13	20	6	21	42	22
Erdőtelken	75	77	51	80	22	79	148	78
erdőteleki	26	27	17	26	10	35	53	28
erdőtelki	71	73	47	74	18	65	137	72
Lakiteleken	23	23	9	14	5	18	37	19
Lakitelken	75	77	55	86	23	82	153	81
lakiteleki	21	21	11	17	5	18	37	19
lakitelki	77	79	53	83	23	82	153	81
Pécsen	44	45	23	36	10	36	77	41
Pécsett	54	55	41	64	18	64	113	59
Vácon	53	54	29	45	11	40	93	49
Vácott	45	46	35	55	17	60	97	51
nyíregyházi	86	88	54	84	26	93	166	88
nyíregyházai	12	12	10	16	2	7	24	12
Pálfalván	93	95	64	100	28	100	185	97,5
Pálfalvában	5	5	0	0	0	0	5	2,5
pálfalvi	71	72	43	67	23	72	137	72
pálfalvai	27	28	21	33	5	18	53	28
A felmérésben résztevők száma	98	100%	64	100 %	28	100%	190	100%

I r o d a l o m

Deme László 1958. Egyes helységnév-típusok -i képzős származékairól. MNy. 125–139.

Ferenczy Géza (szerk.) 1964. Nyelvművelő levelek. Budapest.

Ferenczy Géza 1980. Magyarán. Budapest.

Grétsy László (szerk.) 1976. Mai magyar nyelvünk. Budapest.

Grétsy László (szerk.) 1978. Hivatalos nyelvünk kézikönyve. Budapest.

Kovalovszky Miklós 1977. Nyelvfejlődés – nyelvhelyesség. Budapest.